

Rostoványi Zsolt

Az „arab tavasz” és az „új arabizmus”

Azoknak a kétségkívül nagy horderejű eseményeknek, amelyeket a média és a szakértők nagy része „arab tavasz” névvel illet, egy fiatal tunéziai utcai árus, Mohamed Bouazizi kétségbeesett tette volt a kirobbantója 2011. december 17-én: benzinnel leöntötte majd felgyújtotta saját magát. Az arab régióban korábban nem tapasztalt, egyik országról a másikra futótűz-szerűen terjedő felkeléshullám vette kezdetét, megrengetve majd megdöntve évtizedek óta hatalmon lévő, bebetonozottnak hitt rezsimeket. Az események számottevően befolyásolták a nagyhatalmi, illetve regionális középhatalmi erőviszonyokat is a régióban.

A szakértők és megfigyelők egy részén már-már euforikus hangulat lett úrrá. Sokan egyenesen 1848-hoz hasonlítva a helyzetet „forradalomról”, „forradalmi hullámról” beszéltek¹, mások 1914-hez, 1968-hoz vagy 1989-hez hasonlították. „Az arab tavasz történelmi fordulópont, amely a berlini fal leomlásához mérhető” – alapította meg az öt legnagyobb német békekutató intézet közös jelentése², de ugyanezt az analógiát használta Dimitrij Medvegyev orosz elnök³ – és sok más politikus, szakértő, média-személyiség. Úgy tűnt, most kezd beteljesedni George W. Bush elnök víziója a Közel-Kelet és az arab világ demokratizálásáról, most kezd megvalósulni a „demokrácia-dominónak” is nevezett grandiózus projektum, amely pedig az iraki invázió negatív következményei miatt elbukni látszott.

Mint a fentiekből is látható, sokan ismét beleestek abba a csapdába, hogy nyugati analógiákat használjanak, nyugati elvárásokat tanúsítsanak egy alapvetően eltérő fejlődési sajátosságokkal rendelkező régióval szemben. Ezt mutatja már maga az „arab tavasz” elnevezés is, hiszen a „tavasz” illetően értelmű használata – amint Asher Susser felhívja rá a figyelmet – eleve európai (nyugati) eredetű, gondoljunk az 1848-as „népek tavaszára” vagy az 1968-as „prágai tavaszra”.⁴ Ez a megnevezés, a hozzá fűzött, az események szekuláris jellegére és a bekövetkező demokratiálódásra vonatkozó várakozások, a Facebook-nak, Twitternek, egyáltalán: a kom-

¹ Az akkor kilencvenes éveinek közepén járó Eric Hobsbawm egy 2011 végén vele készült interjúban forradalomként értékelte az arab világban végbemenő változásokat, amelyek őt 1848-ra emlékeztetik. Lásd Eric HOBBSBAMW on 2011: „It reminds me of 1848...”. BBC News Magazine, 23 December 2011. <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-16217726>. Sir Nigel Inkster, a brit titkosszolgálat korábbi művelési igazgatója hasonlóképpen „1848-hoz hasonló forradalmi hullám”-ról beszélt. Lásd Global unrest: how the revolution went viral. The Guardian, 3 January 2012. <http://www.theguardian.com/world/2012/jan/03/how-the-revolution-went-viral>

² Lásd <http://en.qantara.de/content/peace-research-into-the-arab-spring-a-historical-turning-point-like-the-fall-of-the-berlin>

³ „Arab Spring” like fall of Berlin Wall. <http://www.maannews.net/eng/ViewDetails.aspx?ID=405332>

⁴ ASHER SUSSER: *The „Arab Spring”: The Origins of a Misnomer*. Tel Aviv Notes, Vol. 6, Number 6, March 26, 2012. Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University. <http://www.dayan.org/tel-aviv-notes>

munikációs technológiának tulajdonított meghatározó szerep „a Közel-Kelet és a Nyugat közötti egyformaság téves, univerzális paradigmáját” sugallták.⁵

Az „arab tavasz halott”?

Az évszakok metaforájánál maradva az arab tavaszt nem követte ragyogó, nap-sugaras nyár, hanem sokkal inkább szeles, borongós ősz, illetve fagyos, rideg tél. A – tegyük hozzá: nem kellően megalapozott – pozitív várakozások nem váltak valóra. Az optimizmus mind inkább pesszimizmusba, szkepticizmusba fordult, a várt progresszió mind inkább regresszióba csapott át.⁶ Nem ment végbe a régió gyors demokrati-zálódása. Igaz, erre csak azok számíthattak, akik nincsenek tisztában a térség fejlődési sajátosságaival. Fokozódott aztán a bizonytalanság, instabilitás, országok sorában robbantak ki súlyos fegyveres összecsapások, amelyek több helyütt is polgárháború-hoz vezettek, az autokratikus – ám stabilitást és egyfajta „rendet” biztosító, heterogén népeességű országokat egyben tartó – politikai vezetések megdöntésével felerősödtek a törzsi, etnikai, vallási/szektariánus törésvonalak, teret nyertek különböző radikális, szélsőséges iszlamista csoportok, demokratikusan megválasztott iszlamista vezetést döntött meg a hadsereg, az állam központi, ellenőrző szerepének megrendülése több országot is a „bukott állam” kategóriájának közelébe sodort. Egyetérthetünk-e azzal a többek által is tett megállapítással, miszerint az arab tavasz kudarcot vallott, „az arab tavasz halott”?⁷ Ebben a formában semmiképpen.

Maga az arab „tavasz” eleve egy hosszú „telet” követett, olyan időszakot, amelyet autokratikus politikai vezetés, súlyosbodó gazdasági és szociális problémák, mélyülő (modernizációs) válság, a régió fokozódó lemaradása, perifériára szorulása jellemeztek.⁸ Az arab világ nemcsak világviszonylatban periferezálódott, hanem magán a tágra értelmezett közel-keleti régió belül is „leértékelődtek” az arab országok⁹, csökkent ráhatási képességük saját sorsuk alakulására. A régió „poszt-arab” jellege erősödött, a régió folyamataira történő ráhatás súlypontja elmozdult az „arab centrum” felől a „nem arab periféria” felé, jelentősen megnövelve Irán és Törökország stratégiai szerepét.

⁵ Uo.

⁶ Noam Chomsky egy 2013 végén vele készült interjújában arról beszél, hogy míg korábban az arab tavaszt úgy lehetett jellemezni, mint „work in progress”, most viszont már sokkal inkább „work in regress” az alkalmas kifejezés. Lásd The Arab Spring Three Years On. <http://www.social-europe.eu/2013/11/arab-spring-three-years/>

⁷ Lásd The Death of the Arab Spring. [Huffingtonpost.com, 08/16/2013.](http://www.huffingtonpost.com/daniel-wagner/egypt-arab-spring_b_3764305.html) http://www.huffingtonpost.com/daniel-wagner/egypt-arab-spring_b_3764305.html, When the Arab Spring Died. *FrontPage Magazine*, October 3, 2013. <http://www.frontpagemag.com/2013/dgreenfield/the-arab-spring-is-dead/stb>.

⁸ Ismertek az Arab Human Development Report „három deficitre” (szabadság, nők helyzete, emberi tényező/tudás) vonatkozó megállapításai. Vö. Arab Human Development Report 2002: Creating Opportunities for Future Generations. UNDP, Regional Bureau for Arab States, New York, 2002

⁹ Vö. Peter SEEBERG: *The weakening of the Arab States. Pan-Arabism re-visited after the invasion of Iraq*. Working Papers Series, No. 11, May 2007. Centre for Contemporary Middle East Studies, University of Southern Denmark, Odense M

„Az arab világ halott” – jelentette ki 2011 elején, a Mubárak-ellenes demonstrációk tetőpontján az Agha-Malley szerzőpáros –, s „az egyiptomi forradalom próbálja feléleszteni.”¹⁰ Az ötvenes-hatvanas évek antikolonialista, az idegen dominanciát elutasító, független (nemzet)államokat építő, „büszke” arab világa a hetvenes-nyolcvanas évekre alapvetően megváltozott, passzívra vált, s az arab politika elhallgatott, bizonyos szempontból közömbössé vált. Nem létezett semmiféle markáns vízió, határozott elképzelés az arabság egészét érintő „közös ügyek” kezelésére, mint például Irak vagy a palesztin kérdés. E téren a talán legfontosabb két arab ország, Egyiptom és Szaúd-Arábia is elveszítették korábbi kezdeményező, illetve befolyásoló szerepüket. Az arab vezetést a passzivitás és erőtlenség jellemezte.

Az arab politikai vezetések e téren megmutatkozó „gyengesége” az Agha-Malley szerzőpáros szerint legalább akkora problémának bizonyult, mint a szegénység vagy az autokrácia. Saját népeik mintegy idegenként tekintettek rájuk, mint akik nem saját, hanem valahol távol meghatározott politikát követnek. Az arabság körében mind erőteljesebbé vált az az érzés, hogy nem engedik, hogy önmaguk legyenek, hogy elvették identitásukat. Az utcai demonstrációk szerepe ezért több, mint pusztán felkelés, az önmeghatározás fontos lépéseként is értelmezhető.

Arab ébredés

Az „arab tavasz” – túlmenően a konkrét eseményeken – szimbolikus jelentésű: az „arab ébredés” megtestesítője¹¹, az erősödő arab öntudat, egyfajta „új arabizmus” megjelenítője. Sokan képviselik azt az álláspontot, miszerint található is az „arab ébredés” kifejezés használata az elmúlt három év eseményeinek jellemzésére, mint a talán legtöbbször használt „arab tavasz”.

„Arab ébredésről” persze nem először beszélhetünk – és beszél a szakirodalom – az elmúlt másfél-két évszázadban, vagyis a modern kori arab régió nyugattal való ütközését követő időszakban.¹² Mondhatni időről-időre tanúi lehettünk valamiféle „arab ébredésnek”, az arab öntudat megerősödésének, ami mind eszmei-ideológiai síkon – az arab nacionalizmus, az arabizmus ideológiájának kidolgozásában, illetve elterjedésében –, mind különböző gyakorlati lépésekben – függetlenségi törekvések, fellépés a nyugati kolonizációs törekvésekkel szemben stb. – megnyilvánult.

Az „arab ébredés” kezdete, mondhatni „első hulláma” voltaképpen a 19. század második felére tehető. Az Oszmán Birodalom hanyatlása majd szétesése és az európai nagyhatalmak egyre erősödő befolyása jelentős mértékben hozzájárult mind

¹⁰ Hussein AGHA and Robert MALLEY: *In post-Mubarak Egypt, the rebirth of the Arab world*. Washington Post Opinions, February 11, 2011. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/02/11/AR2011021102617.html>

¹¹ Vö. Tariq RAMADAN: *The Arab Awakening. Islam and the New Middle East*. Allen Lane, an imprint of Penguin Books, London, 2012, Rami G. KHOURI: *The Arab Awakening*. The Nation, August 24, 2011. <http://www.thenation.com/article/162973/arab-awakening>

¹² A nyugattal való ütközés szimbolikus megjelenítője 1798, amikor Napóleon a kor legkorszerűbb haditechnikájával felszerelt expedíciós csapatai döntő vereséget mértek az egyiptomi mamlúkok láncsákát és szabályokat használó egységeire.

a nemzeti eszmék és ideológiák – mindenekelőtt a nacionalizmus – megjelenéséhez és elterjedéséhez, mind a nemzeti mozgalmak kibontakozásához a régióban. A nahda¹³ szorosan összekapcsolódott a modernizációs törekvésekkel és az iszlám „reformációját” célul kitűző reformmozgalmakkal, amelyek a vallás megreformálását politikai és társadalmi reformtörekvésekkel is összekapcsolták.

Ez az időszak tökéletesen mutatta az arab régió nyugathoz fűződő, és a nyugat régióhoz fűződő ellentmondásos viszonyát, a pozitív és negatív elemek keveredését a „másik” megítélésében. Az európai romanticizmus például mindig is kifejezetten pozitívan viszonyult az „egzotikus kelethez”, hangsúlyozva az európai múlt „keleti” (iszlám/arab) eredetű összetevőit, illetve gyökereit. Ezek a romantikus hatások jellemezték az „arab ébredés” időszakát is. „Az arab ébredés – írja Martin Kramer – bizonyos mértékben az arabok külföldi rajongók és romantikusok általi ébresztése”¹⁴, s hosszasan sorolja a példákat, amikor európai történészek, költők, orientalisták, publicisták (stb.) erősítették az arabság különlegesség-tudatát, kiválasztottság-érzetét, jobbnál-jobb tulajdonságokkal felruházva őket. Az arab nacionalizmus, az arabizmus ideológiájának megszületése, megerősödése, majd terjedése jól tükrözta az arabság megerősödött önbizalmát.¹⁵

A függetlenség elnyerése új lökést adott az „arab ébredésnek”, hiszen a nacionalizmus vált a régió vezető ideológiájává, s az ennek radikális válfaján alapuló, valamiféle „jelzős” szocializmus megvalósítását zászlajukra tűző társadalmi-gazdasági rendszerek a nasszeri Egyiptommal az élen markáns antikolonialista, illetve anti-imperialista politikát követtek. Az arab nacionalizmus, a pán-arabizmus az egységes arab nemzet koncepciójából kiindulva az arab egység megvalósítása mellett szállt síkra. Sajátos paradoxonként az arab országok megosztottsága egy homlok-egyenest ellentétes irányú folyamatot is indukált: kezdetét vette – Malcolm Kerr kifejezését használva – az „arab hidegháború” időszaka¹⁶, az arab országok, az arab politikai vezetések esetenként fegyveres konfliktusokba torkolló rivalizálása.

Az 1967-es háborúban elszenvedett katasztrofális vereség – „a pán-arabizmus Waterloo-ja”¹⁷, „az arab nacionalizmus végzetes vesztesége”¹⁸ – sajátos fordulópontot, egy korszak lezárulását és egy új szakasz kezdetét jelentette. Lezárult ugyanis az identitáskeresés szekularizált, modernizációs, nacionalista útja, s mintegy ennek tagadásaként egy, a múlthoz forduló, önmagát a saját történelmi múlttal hitelesíteni kívánó retraditionalizációs, reislamizációs szakasz vette kezdetét. Az „arab ébredés” helyébe az „iszlám ébredés” lépett. Az iszlám/arab világ színtere iszlamizálódott, markánsan

¹³ A szó jelentése megújulás, reneszánsz, ébredés

¹⁴ Martin KRAMER: *Arab Awakening & Islamic Revival. The Politics of Ideas in the Middle East*. Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2009. 4.

¹⁵ A kérdéskör „klasszikusa” a libanoni keresztény George Antonius arab nacionalizmusról szóló „története” (deklaráltan nem „történelme” – „story” – „not ...a detailed history”). Lásd George ANTONIUS: *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*. H. Hamilton, London, 1938.

¹⁶ Vö. Malcolm KERR: *The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970*. Oxford University Press, London, 1971.

¹⁷ Fouad AJAMI: *The End of Pan-Arabism*. Foreign Affairs, Winter 1978/1979. Idézi Martin KRAMER: 51.

¹⁸ Aaded DAWISHA: *Requiem for Arab Nationalism*. Middle East Quarterly, Winter 2003. 25-41

előretört a politikai iszlám, ugyanakkor megnőtt az iszlám társadalmi-közösségi életben betöltött szerepe, felgyorsult a társadalom reszakralizációja.

1967-tel kezdődően politikai értelemben megkérdőjelezhető az (egységes) arab világ léte. Mindez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a regionális politika, az „arab politika” elveszítette azt az arab jelleget, amit addig a közös arab identitás biztosított számára. Ezt a folyamatot erősítették az olyan események, mint a Camp David-i különbéké, az 1990-91-es Öböl-háború, illetve a 2003-as Irak elleni amerikai invázió.

Arab nacionalizmus és arabizmus

A szakirodalomban – beleértve az arab nyelvű szakirodalmat is – különböző kifejezések használatosak, amelyek alatt az egyes szerzők gyakorta nem ugyanazt értik. A Valbjorn-Bank szerzőpáros az arab nacionalizmust az arabság, az arabul beszélők közötti sajátos kötelék meglétéről szóló ideának tartja. Ez az embercsoport alkotja az arab nemzetet, amelynek jellemzői a közös nyelv, történelem, kultúra és hagyományok. A szerzőpáros az arab nacionalizmusnak három válfaját különbözteti meg egymástól: a pán-arabizmust, a politikai arabizmust és a kulturális arabizmust. Első célja a területi egység, egy arab területi állam, egy „igazi” arab nemzetállam létrehozása. A politikai arabizmus az arab világot egy anarchikus nemzetközi társadalomként írja le, amelyben az arabok bár külön államokban élnek, sajátos kötelék fűzi össze őket. Az arab politikának tekintettel kell lennie erre az ellentmondásos helyzetre, s a szűk állami önérdék mellett az arab szolidaritásból eredő össz-arab érdekeket is kifejezésre kell juttatnia. A kulturális arabizmus szerint az arab világ mindenekelőtt egy egységes kulturális tér, anélkül azonban, hogy ennek bármiféle politikai konzekvenciái lennének.¹⁹

Adeed Dawisha az arabizmus és az arab nacionalizmus között tesz határozott különbséget. Előbbi az arabságot, az „arab nemzetet” magában foglaló kulturális kategória, utóbbi azonban ennél tovább megy, mivel céljai között szerepel a politikai egység, egy területhez kötött állam létrehozása is.²⁰

Vajon az 1967-es katonai vereség tényleg a pán-arabizmus – egyáltalán: az arabizmus – végét jelentette volna? Csak bizonyos értelemben. Kétségtelen tény, hogy az arab nacionalizmus (kaumíja) helyét átvette a (nemzet)állami nacionalizmus (vataníja), ami az arab világ egészének vonatkozásában sokkal inkább dezintegráló, mint integráló tényezőnek bizonyult. A hetvenes évek olajárrobbanása is a partikuláris, (nemzet)állami nacionalizmus megszilárdulása irányában hatott, amelyre ekkoriban egyedüli kihívást – különösen az 1979-es iráni iszlám forradalom győzelmét követően – a politikai iszlamizmus gyors térhódítása jelentett. Az iszlamizmus térnyerése sok szempontból a nacionalizmus tagadásának volt a következménye.²¹

¹⁹ Lásd Morten VALBJORN és André BANK: *The New Arab Cold War: rediscovering the Arab dimension of Middle East regional politics*. Review of International Studies, 2011. 1-22.

²⁰ Adeed DAWISHA: *Arab Nationalism in the Twentieth Century. From Triumph to Despair*. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2003. 13.

²¹ Vö. Gilles KEPEL: *Dzsiháid*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007. 18.

Új arabizmus

Bizonyos szempontból persze államközi szinten is fennmaradt az arabizmus, mégha a korábbtól eltérő formában is. Az arab egység megvalósításának a kérdése lekerült ugyan a napirendről, az arab szolidaritás, az arabközi együttműködés kérdése azonban továbbra is gyakorta előkerült, mindenekelőtt az Arab Liga szervezeteinek tevékenységében. Ennél azonban fontosabbnak tűnik a különböző tényezők hatására kialakult, az állami szinttől lényegében független „új arabizmus” megjelenése. Létrejöttében meghatározó szerepet játszik a globalizáció folyamatának felgyorsulása, a kommunikációs technikák viharos ütemű fejlődése és a transznacionális arab média – mindenekelőtt a katarai székhelyű al-Dzsazíra – megjelenése. Az „új arabizmus” megerősödésében szerepet játszottak az arab országok politikai vezetése, az autokratikus rezsimek is, mivel komolyan korlátozták az ellenzéki mozgalmak tevékenységét, a véleménynyilvánítás szabadságát, ezért sokan fordultak inkább arab regionális ügyek (iraki kérdés, palesztin problematika stb.) felé, ráadásul az arab kormányoktól független transznacionális média teret is adott a legkülönbözőbb ilyen irányú megnyilvánulásoknak.

Az „új arabizmus” kifejezést először Shibley Telhami használta. Két lényegi vonást jelöl meg, amelyek az „új arabizmust” markánsan megkülönböztetik a „régit” arab nacionalizmustól. Az „új arabizmus” nem „felülről lefelé”, vagyis az állami intézmények, avagy karizmatikus vezetés ösztönzésére jött létre, hanem éppen fordítva: „alulról fölfelé”, az államtól függetlenedni kívánó, azzal elégedetlen intellektuális elit kezdeményezésére. Az „új arabizmus” terjedésében meghatározó szerepet játszott a zömmel magánkézben lévő regionális média, amely – profitorientált lévén – szükségképpen olyan témákat keresett, amelyek egységesítő hatásúak. Az „új arabizmus” Telhami értelmezésében „független transznacionális mozgalom az arab világban”.²²

Ez az „új arabizmus” mindenképpen lényeges szerepet játszott az „arab tavasz” kezdeti időszakában, a felkelések országról-országra történő gyors terjedésében. Szerepét azonban nem szabad túlbecsülni. A konkrét helyzet, a konkrét problémák – a kétségkívül fennálló hasonlóságok ellenére – országonként különbözőek. A kaumíja és a vataníja egyszerre, egyidejűleg van jelen.

Versengő identitások

Bernard Lewis az arab identitások tárgyalásakor három „szintet” különböztet meg egymástól. A „legalacsonyabb” a lokális (törzsi, etnikai, vagy – kivételesen – nemzeti), vagyis a közös származáson alapuló. A második, „közbenső” szint a szuverén állami, a harmadik „legfelső” szint pedig az állam „fölötti” még nagyobb egy-

²² Shibley TELHAMI: *Power, Legitimacy, and Peace-Making in Arab Coalitions: The New Arabism*. IN: Leonard BINDER (szerk.): *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*. University Press of Florida, Gainesville, 1999. 43-60. 56-57.

séghez kapcsolódó, ami lehet nemzeti, (pán-arabizmus, pán-türkizmus stb.), vagy vallási terminusokban kifejezett (pán-izlám).²³ Mindehhez hozzátehetjük a vallási identitásokat, ha úgy tetszik a szektarianizmust (táifíja).

A helyzet tehát rendkívül összetett, miután mindenki többféle csoport, többféle közösség tagja egyidejűleg, vagyis „többes” identitású egyszerre. Vannak olyan történelmi időszakok, amikor egyik vagy másik identitás „felülírja” a többit, például a pánarabizmus virágzása idején.

Az „arab tavasz” első másfél-két évét követően sokak számára úgy tűnt, hogy az addig domináns arab nemzeti identitást felváltotta egy iszlám identitás,²⁴ s a Közel-Kelet „arab” jellege háttérbe szorult „muszlim” jellegéhez képest. Tény, hogy több országban is teret nyertek az iszlámisták, ugyanakkor a régióban nem arab – de iszlám vallású – országok erősítették pozícióikat.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az identitások széttöredezésének, fragmentálódásának lehetünk tanúi. A központi hatalom megdöntésével vagy meggyengülésével felerősödtek a kisebb közösségek (nagy családok, törzsek, etnikumok, vallási irányzatok), különböző kisebbségek identitásai, gyakran kerülve konfliktusba egymással, gyakran kitéve atrocitásoknak. Látszólagos paradoxon ugyanakkor, hogy – nem kis mértékben a transznacionális arab média gyors terjedésének a hatására – kialakult egyfajta „szupranacionális arab identitás” is.

Az arab transznacionális média

A média – mindenekelőtt a transznacionális média – sokak szerint nemcsak az „arab tavasz” eseményeiben játszott meghatározó szerepet, hanem már jóval korábban, különösen a kilencvenes évek elejétől hozzájárult az „új arabizmus”, egyfajta „szupranacionális arab identitás”²⁵ létrejöttéhez. Az al-Dzsazíra megjelenése előtt az arab világban pusztán a politikai vezetések által ellenőrzött, „hivatalos” média létezett, s a technika fejlődésével ez a politikailag befolyásolt és meghatározott álláspontot képviselő média jutott el mind több ország lakosságához, nagymértékben befolyásolva az „arab közvéleményt”.

Az 1952-es egyiptomi forradalom győzelmét követő évben kezdte meg működését a Szaut al-Arab (Arabok Hangja) egyiptomi, transznacionális, arab nyelvű rádiócsatorna, amely lényegében Nasszer egyiptomi elnök „szócsöveként” az arab nacionalizmus ideológiáját, a pán-arabizmus, az arab egység eszméjét terjesztette szerte az arab világban. Jelentősége egyes álláspontok szerint az al-Dzsazírához mérhető, mivel az al-Dzsazíra megalapítását megelőzően egyetlen arab médium sem volt képes olyan erőteljes befolyást gyakorolni az arab közvéleményre, az arabság körében olyannyira megerősíteni az összetartozás-érzést, mint a Szaut al-

²³ Bernard LEWIS: *The Multiple Identities of the Middle East*. Schocken Books, New York, 1998. 138-140.

²⁴ Graeme BANNERMANN: *The key to understanding the 'Arab Spring'*. Reuters, October 11, 2012. <http://blogs.reuters.com/great-debate/2012/10/11/the-key-to-understanding-the-arab-spring/>

²⁵ Christopher PHILLIPS: *Arabism after the Arab Spring*. WordPress.com, July 31, 2011. <http://cjophillips.wordpress.com/2011/07/31/arabism-after-the-arab-spring/>

Arab.²⁶ A rádiócsatorna népszerűsége erősen kötődött Nasszer népszerűségéhez, amelynek hanyatlásával maga is hanyatlani kezdett, ráadásul miután félrevezetően tudósított az 1967-es háborúról, hitelét is elveszítette.

A hetvenes évektől az olajválság, illetve a megugró olajbevételek által megnövelt pozíció-erősödés Szaúd-Arábiát, illetve a szaúdi finanszírozású médiumokat juttatta meghatározó szerephez az arab világban. Ezek nyilvánvalóan a szaúdi álláspont széleskörű megismertetéséhez járultak hozzá.

Ezt a helyzetet alapjaiban változtatta meg az új kommunikációs technológiára épülő transznacionális média, amely új, az államoktól független arab színteret nyitott, teret adva a legkülönbözőbb álláspontoknak, emellett komoly kihívást jelentve a nagy nyugati médiumok, mindenekelőtt a CNN és a BBC számára, erősítve az arab öntudatot. E téren mindenekelőtt az al-Dzsazírát kell megemlíteni, amelyet bár a katarai uralkodó hozott létre, professzionális, a BBC-ben képzett szakértői gárda működtet, s lényegében függetlennek tekinthető. Az al-Dzsazíra a tömegek, az „arab utca” véleményét is képviselő önálló politikai szereplővé vált. Egyes szakértők szerint az al-Dzsazíra lett „az új Nasszer. Az arab világ vezetője egy televíziós hálózat.”²⁷

Elképesztő ütemben fejlődik az arab világban a műholdas televíziózás, a kétezres években exponenciális a növekedés: zenei műsorokat, híreket, valóságshowkat, iszlám talk-showkat sugárzó új csatornák sora kezdte meg működését. 2000-ben a műholdas arab televíziós csatornák száma nem érte el a hatvanat, számuk 2007-re mintegy hatszorosára, több mint 350-re nőtt.²⁸ Ez a hálózat, illetve a legnézettebb csatorna, az al-Dzsazíra sokak szerint még Nasszeren is túltesz, hiszen „oly módon kötötte össze a nappali szobákat egy politizáló közös kulturális szférában, ahogyan Nasszer és más politikusok sohasem tudták”²⁹. Ezáltal kialakult az „arab közsféra”, egy „új arab utca”, egy „szupranacionális arab közösség”, egy andersoni értelemben vett „elképzelt közösség”, amely mind nagyobb kihívást jelent a hivatalos állami politika számára.

Feltétlenül említést kell tenni az írott sajtóról is, mindenekelőtt két transznacionális arab nyelvű újságról. Egyik az al-Hajat, amely szaúdi tulajdonú, és főleg libanoniak állítják elő, a másik pedig a palesztin tulajdonú al-Kudsz al-Arabí. Mindkét sajtóorgánium rendszeresen foglalkozik az „arabista diskurzust” foglalkoztató témákkal, Palesztina kérdésével, Irakkal, a demokrácia helyzetével az arab világban stb.

Figyelemre méltó, hogy a transznacionális arab médiában nem érhető tetten semmiféle kizárólagos, monolitikus diskurzus, amely dominánsnak volna nevezhető. 1999 januárja és 2002 júniusa között az al-Kudsz al-Arabí-ban 391, az al-Hajat-ban 265 vezércikk jelent meg csupán Irakról. Az Irakkal foglalkozó anyagokban széles körben megszó-

²⁶ Nawal MUSLEH-MOTUT: *The Development of Pan-Arab Broadcasting Under Authoritarian Regimes – A Comparison of Sawt al-Arab („Voice of the Arabs”) and Al Jazeera News Channel*. Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, Simon Fraser University, Fall 2006. 104. <http://summit.sfu.ca/item/6695>

²⁷ Hussein AGHA and Robert MALLEY: *In post-Mubarak Egypt ... i.m.*

²⁸ Helga TAWIL-SOURI: *Arab Television in Academic Scholarship*. *Sociology Compass* 2/5 (2008), 1400-1415.

²⁹ Christopher PHILLIPS: *Arabism after the Arab Spring* i.m.

laltattak vezető iraki értelmiségieket, a különböző irányzatokhoz tartozó ellenzékieket és sok más szakértőt arab országokból. Az iraki kérdést a média egyértelműen tágan értelmezett arab ügyként és nem szűken vett iraki ügyként kezelte.³⁰

Vita folyik a szakirodalomban arról, mekkora szerepet játszott a „blogoszféra”, illetve az internetes közösségi média az „arab tavasz” eseménysorozatában, a tömegek virtuális politikai mozgósításában. Vannak, akik ezt a szerepet meghatározónak tartják, míg mások sokkal szkeptikusabbak. Rami Khouri nem sokkal az „arab tavasz” kirobbanását megelőzően írt publikációjában bár úgy véli, forradalom megy végbe a közösségi média használata terén, rendkívüli módon alábecsüli ennek a politikai kultúrára gyakorolt hatását.³¹

Mcarabizmus és az elképzelt arab közösség

Benjamin Barber híres, a globalizmus és a lokalizmus/tribalizmus egymással ellentétes erőinek egyidejű erősödésével foglalkozó munkáját³² aktualizálva és az arab viszonyokra adaptálva Khalil Rinnawi a Mcarabizmus létrejöttéről beszél, ami a két ellentétes erő, a tribalizmus és a globalizmus közötti feszültség következménye. Egyik oldalon a globális kultúra, másik oldalon a „törzsiség”, a köztük lévő konfrontációt pedig elsősorban a modern média robbantotta ki.

A Mcarabizmus lényegében mesterséges képződmény, amely a pán-arab média regionalizációra gyakorolt hatására alakult ki. Rinnawi Benedict Anderson alapján³³ egy új arab nacionalizmusról, egy új közösségi érzésről, mint „elképzelt közösségről” beszél, amelyben az emberek magukat olyan csoportoknak, közösségeknek látják, amelyek „párhuzamosan” élnek más olyan csoportokkal, közösségekkel, amelyekkel közös a nyelvük, a vallásuk, a szokásaik, a történelmük, az értékeik. A csoportok tagjainak többsége soha nem fogja megismerni a párhuzamos csoportokban élőket, soha nem fog találkozni velük, azonban úgy képzelik, hogy ők egy közösség, amelyet mély horizontális kötődések fűznek össze.³⁴ Rinnawi szerint tehát alapvetően a transznacionális arab média hozta létre ezt az „elképzelt arab közösséget”, amelynek esetenként az is a velejárója, hogy amennyiben valamilyen új közösségi érzés alakul ki, a múltat, a történelmet is gyakran „újraírják” – legalábbis „újra képzelik” –, hogy ezáltal még jobban alátámasztható legyen az új érzület. A két legfontosabb központi elem az arab örökség és az iszlám.

Rinnawi az iszlámmal von párhuzamot: korábban az iszlám, az iszlám rituáléja volt az, ami lélektanilag összekötötte az emberek tömegeit, akik azt képzelték, a

³⁰ Vö. Marc LYNCH: *Beyond the Arab Street: Iraq and the Arab Public Sphere*. Politics & Society, Vol. 31 No. 1, March 2003. 55-91.

³¹ Rami KHOURI: *When Arabs Tweet*. New York Times, 22 July 2010. http://www.nytimes.com/2010/07/23/opinion/23iht-edkhouri.html?_r=0

³² Benjamin BARBER: *Jihad vs. McWorld*. Corgi Books, London stb., 2003. (Első kiadás 1995.)

³³ Benedict ANDERSON: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006. (Első kiadás 1983.)

³⁴ Khalil RINNAWI: *Instant Nationalism: McArabism, al-Jazeera, and Transnational Media in the Arab World*. University Press of America, Lanham, 2006. 7-8.

többi muszlim is ugyanannak a rituálénak a részese, most a transznacionális média teszi ugyanezt, vagyis biztosítja az emberek számára egy olyan közösséghez tartozás érzetét, amelynek tagjai a transznacionális média ugyanazon rituáléjának részesei. Ez az új médium alapozza meg az új arab öntudatot és hozza létre a „régijű” kollektív identitást. Rinnawi olyan – egyébként általában az iszlamizmushoz sorolt – szervezeteket hoz példaként, mint a Hezbollah vagy a Hamász, amelyek a legerősebb „elképzelői” annak a vízióknak, amely az arabizmus és az iszlám együttműködésével kíván egy új társadalmat létrehozni. (Olivier Roy ezekben az esetekben az „iszlamizmus ’nacionalizálásáról’” beszél.³⁵) Ezek a szervezetek ugyanazt a kritikát, illetve nézeteket képviselik az imperializmussal, a függetlenséggel, a morális és gazdasági egység igényével, avagy olyan regionális kérdésekkel kapcsolatban, mint Palesztina vagy Irak, mint a tradicionális arab baloldal.³⁶

Mark Lynch egy „arabista közszféra” létrejöttének teoretikai hátterét fejtegeti³⁷. Ez a közszféra a kommunikáció azon tartományára vonatkozik, amelyen belül egy jól beazonosítható közösség egy elképzelt nyilvánosság előtt vitat meg közös érdeklődésre számot tartó kérdéseket. Lynch Irak kapcsán mutatja be a közszféra rendkívüli módon megnövekedett, a „hivatalos” arab politikát is nagymértékben befolyásoló szerepét.

Az 1990-91-es Öböl háború idején az Öböl-menti Együttműködési Tanács valamennyi országa, továbbá Egyiptom, Szíria, Libanon és Marokkó hivatalosan Irakkal szemben foglaltak állást. A kilencvenes évek közepére gyakorlatilag már csak Szaúd-Arábia és Kuvait maradtak nyíltan is az Irakkal kapcsolatos amerikai politika támogatói. A kilencvenes évek végére pedig már lényegében valamennyi arab vezető az Irakkal szemben foganatosított szankciók ellen foglalt állást. A 2002. márciusi bejruti arab csúcstalálkozó pedig visszaállította Irak „arab rendben” elfoglalt pozícióját. A hivatalos arab politika változása követte az arab „közszféra” szankciókkal szembeni határozott állásfoglalását. Lynch arab országokban végzett közvélemény-kutatások sorát idézi fentiek alátámasztására. A fő kérdés nem az – véli Lynch –, hogy létezik-e arab közszféra, illetve közvélemény, hanem az, mekkora szerepet tölt be és ez milyen módon nyilvánul meg?

Harmadik arab ébredés

Az „arab tavasz” eseménysorozata joggal nevezhető „arab ébredésnek”. Hogy „hányadik” arab ébredésről beszélhetünk, illetve hogy mikor volt az „első arab ébredés” – abban különböznek az álláspontok. Többen is úgy vélik, hogy ez a mostani a „második arab ébredés”. Egyes szerzők szerint³⁸ az első az ötvenes-hatvanas

³⁵ Olivier ROY: *Globalized Islam. The Search for a New Ummah*. Columbia University Press, New York, 2004. 63.

³⁶ RINNAWI: 17.

³⁷ Marc LYNCH: *Beyond the Arab Street: Iraq and the Arab Public Sphere*. Politics & Society, Vol. 31 No. 1, March 2003 55-91. Természetesen a Lynch által használt „arabista” (Arabist) kifejezés jelentése nem azonos a magyarban meghonosodottal (vagyis hivatászerűen az arab világgal foglalkozó orientalista), hanem az „arabizmus” jelzői alakjaként értelmezendő.

³⁸ Adeed DAWISHA: *The Second Arab Awakening: Revolution, Democracy, and the Islamist*

években a „*nacionalista forradalmakhoz*” kapcsolódott, csakhogy ez végül is a viszszejárára fordult, mivel épp az arab ébredésben élen járó személyek váltak végül is autokrata diktátorokká. A mostani arab ébredés mozgatója az a fiatal, reményvesztett generáció, amelynek tagjai egész eddigi életüket zsarnoki uralomban élték le.

Marwan Muasher, Jordánia korábbi külügyminisztere a mostanit szintén a másodiknak tartja³⁹, azonban szerinte az első arab ébredésre a 19. század közepétől került sor, mégpedig egy „*intellektuális forradalom*” formájában, amikor is arab gondolkodók egy csoportja az Oszmán Birodalommal szemben olyan intellektuális, gazdasági és politikai változások szükségét hangsúlyozta, amivel lefektették annak az „*új arab világnak*” az alapjait, amely végül is a negyvenes és ötvenes években a függetlenné váláshoz vezetett. Az első arab ébredés azonban összességében kudarcot vallott, hiszen a kolonialista autokráciákat hazaiak váltották fel.

Az „*ébredés*” metaforát alkalmazva a következőkben összegezhetjük az eddigieket. Eddig összességében három „*arab ébredésnek*” lehettünk tanúi. Az első a 19. század közepén kezdődött, részint az oszmán uralomra, részint a nyugati kolonizációs törekvésekre adandó válaszként. Kifejlődött az arab nacionalista ideológia, megerősödött a pán-arabizmus, kibontakoztak az arab függetlenségi törekvések, megindult a modernizáció.

A második „*ébredés*” a negyvenes évek végén – ötvenes évek elején a jó néhány arab országban végbement katonai hatalomátvételekkel/forradalmakkal vette kezdetét s a radikális nacionalista, „*jelzős*” szocialista ideológiák és az ezeken alapuló társadalmi-gazdasági-politikai rendszerek dominanciájával volt jellemezhető. Az „*arab ébredésnek*” ezt a második hullámát vezető fiatal katonatisztek az idő múlásával autokratikus hatalmi struktúrát építettek ki, felszámolva a pluralizmus bármiféle megnyilvánulását.

A hatvanas évek végétől a nacionalista-etatista ideológiák és modernizációs modellek veresége nyomán egyfajta „*iszlám ébredés*” vette kezdetét. A reiszlamizáció folyamata – s ennek részeként a politikai iszlám, más szóval az iszlamizmus térnyerése – kisebb-nagyobb hullámvázásokkal bár, de még napjainkban is tart. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az iszlamizmus az utóbbi időben számottevő változásokon ment keresztül, amihez a harmadik „*arab ébredés*” is nagymértékben hozzájárult.

Ez pedig nem más, mint az „*arab tavasz*” felkelés-sorozata. Három év elteltével ennek majdani, vésső kimenetét még nem lehet látni. Egy bizonyos: a kezdeti, a felszínen koherensnek és dinamikusnak tűnő változási irány és a változásokat indukáló erők mára fragmentálódtak, a változások – és visszarendeződések – különböző irányokat vettek. Egyelőre nem sikerült feloldani a helyzet talán legnagyobb ellentmondását a stabilitás biztonsága és a demokratizálás bizonytalansága között. Az autokratikus politikai vezetések ugyanis biztosították (biztosítják) a stabilitást, de nyilvánvalóan antidemokratikusak. Megdöntésüknek – és ezzel a demokratizálás irányába tett lépésnek –

Challenge from Tunis to Damascus. W.W. Norton & Company, New York, 2013.

³⁹ Marwan MUASHER: *The Second Arab Awakening and the Battle for Pluralism.* Yale University Press, New Haven, 2014.

ugyanakkor kiszámíthatatlanok a következményei a radikális, szélsőséges iszlamista térnyeréstől egészen a teljes anarchiáig/destabilizációig.

Líbia a Kadhafi-rendszer megdöntését követően teljes mértékben fragmentálódott. Szíriában polgárháború folyik, a felkelők soraiban mind nagyobb szerephez jutnak a szélsőséges iszlamisták. Az ellenzék soraiban nincs kormányképes alternatíva, az Aszad-rendszer esetleges megdöntése beláthatatlan következményekkel járhat. Egyiptom pedig konkrétan is az előbb említett dilemma színtere: Mubárak hatalomból történt eltávolítását követően demokratikus választásokon a Muszlim Testvérekhez kötődő iszlamista vezetés került hatalomra, amely képtelennek bizonyult a problémák kezelésére, s amelyet a hadsereg antidemokratikus úton megdöntött. A helyzet paradoxona, hogy a Testvéreknél sokkal radikálisabb nézeteket képviselő iszlamisták a hadsereg mellé álltak.

Az iszlamizmus tovább differenciálódott. A radikális szélsőségesek szűk csoportja mellett a mainstream mérsékelt álláspontot foglal el, s szinte az egész régióban a politikai folyamatok fontos szereplőjévé vált. Az iszlamizmus tehát „kiszabadult” a korábbi ellenzékiesség „fogságából”, amibe alapvetően az autokratikus politikai vezetések kényszerítették (s ahová az egyiptomi hadsereg újólaj megpróbálja visszakényszeríteni).

Az elmúlt évek azt is megmutatták, hogy az ideológia ma már kevesebbet számít, mint korábban, sokkal inkább meghatározóak a ténylegesen megtett lépések. A politikai tényezővé vált iszlamistákat is inkább ennek alapján ítélik meg (lásd Egyiptom vagy Tunézia), korábban sokat emlegetett jelszavuk („az iszlám a megoldás”) napjainkban már kevés.

Tovább mélyült a szektariánus törésvonal, tovább éleződött a konfliktus a szunniták és a síiták között, ami a már hosszú ideje tartó „új arab hidegháború”⁴⁰ – amelynek nem-arab résztvevői is vannak, mindenképp Irán, mivel ez egy „geopolitikai játszma” is a szaúdiak vezette szunnita és az Irán vezette síita tömb között – miatt erősen át is politizálódott.

Az „arab tavasz” első három évének nagy tanulsága az is, hogy egy megdöntött rossz rendszer helyébe nem biztos, hogy jobb lép, lehet, hogy még rosszabb. Ráadásul – ahogy Fawaz A. Gerges rámutatott – Kelet-Európa a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján egyértelműen a nyugathoz igyekezett felzárkózni, ezzel szemben „az arab világ nem tudja, hová is akar eljutni”.⁴¹ Egy bizonyos: a változásoknak nem csak a társadalomban, a gazdaságban és a politikában kell bekövetkezniük, hanem a fejekben, a gondolkodásban is. A harmadik „arab ébredés” egyik legfontosabb sajátossága, hogy a hosszú időn keresztül „láthatatlan” arabok „láthatóvá” tették saját magukat⁴², mind a kifejezés konkrét, mind szimbolikus értelmében.

⁴⁰ Morten VALBJORN and André BANK: *Signs of a New Arab Cold War. The 2006 Lebanon War and the Sunni-Shi'i Divide*. Middle East Report 242, Spring 2007.

⁴¹ Fawaz A. Gerges, a London School of Economics Közel-Kelet Központjának igazgatóját idézi Dan PERRY: *Arab world searches for democratic future*. AP, October 5, 2013. <http://news.yahoo.com/arab-world-searches-democratic-future-070448932.html>

⁴² Marwan BISHARA: *The Invisible Arab. The Promise and Peril of the Arab Revolutions*. Nation Books, New York, 2012. 216.